

ПОЛІТИЧНА НАУКА: ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІД КЛАСИЦИЗМУ ДО МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ

Становлення і еволюція західної політичної науки безпосередньо пов'язане із загальною динамікою змін соціальної реальності і її цивілізаційного контексту. У своєму розвитку через концептуальні конструкції і пояснювальні теоретичні моделі до них вона намагалася розкрити сутність процесів, які проходили в суспільстві. Історичне накопичення мисленнєвого матеріалу, розширення і поширення ідей сприяло розвитку її понятійно-категоріального апарату, що дало можливість з часом здійснити більш глибокий філософський аналіз соціально-політичних проблем. У кінцевому рахунку в кінці XIX на початку XX століття політична думка виокремилася в самостійну галузь суспільної науки – політологію і продовжує розвиватися в нерозривному зв'язку з філософією, соціологією, правознавством та іншими науками.

Політична думка, незважаючи на періодичні затухання своєї пошукової активності, поступово накопичувала досвід і силу, глибину і ґрунтовність суджень. Цей процес здійснювався, як правило, не через монологи мислителів-одинаків, а найчастіше це були полідиалоги дослідників з їх ідейними критиками і послідовниками, з авторитетами минулого і сьогодення. При цьому стикалися найрізноманітніші підходи до одних і тих же проблем, суперечили нескрої один на одного методи, конкурували системи аргументації, змагалися світоглядні і моральні принципи, індивідуальні інтереси і пристрасті.

З цього приводу хочеться привести слова відомого російського мислителя Л.Толстого, який висловлював дуже цікаву думку про те, що коли ми звертаємося до наук, які намагаються дати відповіді на питання з найбільш складними проблемами людського буття в соціальному світі, то переважно зустрічаємо „безперервну протилежність одного мислителя з іншим і навіть із самим собою”. Це надзвичайно притаманно для історії політичних вчень, яку необхідно розглядати не тільки як історію політичних ідей, доктрин, концепцій, але і як історію політичних проблем.

Основні колізії суперечливості політичного життя розглядаються сучасними філософами і соціологами у контексті взаємозалежності двох провідних соціокультурних парадигм – класики і модерну. Під парадигмою (*гр. paradigma – зразок, приклад*) розуміється система світоглядних, методологічних, нормативно-ціннісних установок, які накреслюють теоретичній свідомості вирішення наукових проблем строго визначеним чином. Як раціональні методологічні моделі високого ступеня узагальненості, яким притаманна імперативна сила для дослідників, ці парадигми диктували і продовжують диктувати необхідність розробки

концепційних проблем соціальної теорії в площині певних вихідних світоглядних і пізнавальних принципів. Функціональна своєрідність парадигм полягає у їх здатності до паралельного існування у соціокультурному просторі з періодичним домінуванням якої-небудь із них. Соціокультурна тріада парадигм класики модерну і постмодерну підпорядкована історичному ритму маятникових коливань.

Серед основних характерних рис класичної епохи, її цивілізації і культури, які мали визначальний вплив на формування методологічного інструментарію політологічних досліджень можна назвати декілька. Зазначимо, що парадигма класики співпадає у своєму розвитку і в логіці самовиразу своїх духовних можливостей з історією доіндустріального суспільства і тривала в Європі в період з VIII – II ст. до н.е. до середини XIX ст. Упродовж усієї класичної епохи, від Платона до Гегеля, політичне знання на ряду із філософією, соціологією, правом і мораллю, розвивалося в єдності з метафізикою. Плід метафізичного уявлення мали переваги над результатами емпіричного пізнання, а метафізична дедукція тяжіла над практикою індуктивних узагальнень. У традиційній ієрархії цінностей і норм визначальну роль відігравала ідея Бога. Соціальне знання поступово спрямувалося до певної системності. У рамках цієї епохи сформувався традиційне суспільство, яке ще називають історично першою формою цивілізованого соціуму, що прийшло на зміну патріархально-родовому, додержавному, доправовому, природному стану. Його ще називають докапіталістичним, доіндустріальним суспільством (особливо в марксизмі), яке включає два історичних ступеня – рабовласницький (античний соціум) і феодальний (середньовічний соціум). Основними сутнісними ознаками традиційного суспільства можна назвати такі: панування натурального господарства, слаборозвиненість ринкових відносин; суворі ієрархічна поляризованість структури соціуму, яке складається не із рівноправних громадян, а із вертикально орієнтованих соціальних протилежних станів і прошарків – землевласників і селян, сеньйорів і васалів; існування правових обмежень, які гальмували перехід індивіда з однієї верстви в іншу; опора інститутів державної влади на механізми позаконотичного примусу, активне використання релігії для зміцнення політичного панування владарюючих суб'єктів; єдність політичних стратегій світської і церковної влади, інститути яких завершають соціальну піраміду; високий авторитет духовенства; переважання монархічного типу владарювання над усіма іншими в силу його близькості стереотипам патріархального світосприйняття і світовідносин; панування традиційних форм соціальної поведінки і культурних зразків нормативно-ціннісного характеру; консервативність суспільної психології й індивідуального мислення та інші.

Починаючи з XIV і до XVI століття в історії європейської цивілізації і культури проходить трансформація середньовічного „варварського” світу,

який „де мав уявленнє про істинну красу“, в новий, який знаменував сучасний тип західної цивілізації, зміну типів культури, систем цінностей і форм світогляду. Іншими словами у літературі ця епоха називається „Ренесансом“ або „Відродженням“ (Дж. Варзарі). Пройшла зміна моделей культури – людина поставила себе в центр світобудови, геоцентризм уступає місце антропоцентризму. Чітко про себе заявив новий соціокультурний тип особи з явно вираженими схильностями до самореалізації, самоутвердження, самопізнання, до пізнання невідомого, забороненого і т.д. Розширився простір соціальної свободи. Корінним чином змінилася модель світобудови, зникає необхідність в Бозі як першоджерелі світопорядку.

Особливо слід відзначити процес секуляризації західної культури і цивілізації як процес вивільнення суспільної та індивідуальної свідомості з-під влади релігії і церкви. Цей процес супроводжувався такими змінами у сфері суспільного життя, перерозподіл церковної власності на користь держави, звільнення владних інститутів від практики отримання санкцій з боку церкви, емансипація культури, виховання, освіти, побуту людей від церковно-релігійних впливів, перехід світопояснювальних ініціатив від релігії до науки. Процес секуляризації супроводжувався інтенсивним розвитком правосвідомості, правовідносин і правознавства. Досить чітко проявляє себе культурно-історична закономірність: чим інтенсивніше проходить процес секуляризації, чим енергійніше здійснюється руйнація в сфері ієрархічної піраміди релігійних норм, тим гостріше стає потреба в розвитку інститутів права як зовнішньої регулятивної сили, яка повинна стримувати стихію людських взаємовідносин у площині цивілізованої нормативності.

Упродовж новодобового процесу секуляризації сформувалася європейська соціальна свідомість – система класичних поглядів на суспільство і державу як єдиний соціонормативний комплекс, який впливає на розвиток всіх сторін людського життя. Вона сформувалася як наслідок взаємодії двох чинників. Перший – це процес формування централізованих європейських держав з інтенсивним розвитком економіки, промисловості, торгівлі, які потребують нормативного забезпечення своїх конструктивних ініціатив в інтенсивній законотворчій практиці.

Другий – це процес секуляризації як поступовий процес звільнення соціальної думки, суспільної та індивідуальної свідомості від влади церковних догматів і традиційних стереотипів релігійного світобачення. Він виглядав як логіка постренесансного перерозподілу світопояснювальних функцій на користь світських текстів, які створювалися природознавцями, філософами, політологами, моралістами, правознавцями тощо.

Проміжне місце між двома культурно-історичними епохами – класичною цивілізацією і цивілізацією модерну – займав протомодерн як

перехідна маргінальна соціокультурна парадигма. Він виникає як результат взаємопроникнення двох тенденцій. Перша – це тенденція підведення певних підсумків, яка виходить із класики і проявляється в чіткому розумінні своїх цілей і задач, в намаганні пов'язати минуле із сучасним. Друга тенденція – це нестримне тяжіння в майбутнє, що ще не мала своїх духовних сил, які б могли досягнути сутності майбутнього.

Найбільш чітким проявом цієї перехідної епохи є формування методології позитивізму. Це був конкретний прояв більш загальної парадигми соціокультурного характеру.

На культурно-історичному полі поступового зрушення в історичну тінь парадигми геоцентризму, а потім і антропоцентризму стали все чіткіше проявлятися парадигми соціоцентризму. Тепер уже не Бог і не людина виступають в ролі доміант, які тяжіють над світом людських цінностей. Суспільство набуває більшої значущості як основного предмету роздумів і аналітичних зусиль. Саме соціоцентризм як дослідна установка стає серцевиною, основою, на якій утверджується нова політична і соціальна наука. У цей період уже не божественні заповіді і не гуманістичні ілюзії, а тверезі прагматичні вимоги, які висунуло навколишнє соціальне середовище, стають в центрі уваги соціально-політичних досліджень. У руслі цих імперативів розвивалася методологія позитивізму (О.Конт, Г. Спенсер).

Поряд із вище викладеним особливо слід зазначити, що в класичну епоху розвитку соціальної думки закладаються основи провідних соціально-політичних доктрин: лібералізму, консерватизму, соціалізму, соціал-демократії, анархізму тощо.

Засновниками лібералізму (аристократичного і демократичного) вважають Дж.Локка, Дж.Віко, Ш.Монтеск'є, Д.Дідро, П.Гольбах, І.Канта та інших. Майже всі вони спиралися на концепцію природного права і суспільного договору, не виходили за межі конституційного монархізму, парламентаризму, шанування права і законності, права на приватну власність, її недоторканності, наполягали на політичних свободах і вільній конкуренції.

Серед мислителів і політичних діячів, які розробляли проблематику консерватизму, виділяють Ж.Бодена, А.Рішельє, Дж.Мазаріні, Р.Філмера, Ж. де Местра, Л. де Бональда, С. фон Пуфендорфа, Е.Берха та ін. Головним у вченні засновників консерватизму є зосередження зусиль на збереженні традиційних правил, норм поведінки, ієрархії влади, соціальних і політичних структур та інститутів. За їх думкою, на суспільство потрібно дивитися як на органічну і цілісну систему, що не повинна змінюватися революційним шляхом.

Як революційний виклик індивідуалізові, приватній власності, жорсткій державі та лицемірній релігії виникла концепція утопічного соціалізму Т.Мора та Т. Кампанелли, які пропагували колективізм, істинну

віру та справедливу державу. Ця доктрина передбачала виборність і колективне керівництво суспільством, обов'язкове виконання громадянами соціальних норм співіснування. Це, на їх думку, мало забезпечити рівність, справедливість і загальне щастя людей. Ці ідеї були розвинені представниками критично-утопічного соціалізму А.Сен-Сімоном, Ш.Фур'є та Р.Оуеном, які з лівих позицій критикують лібералізм і капіталізм, пропонують власні проекти розвитку суспільного життя без гноблення і несправедливості.

Найбільш впливовою соціально-політичною концепцією стала радикально-комуністична течія, творцями якої були К.Маркс і Ф.Енгельс. У концептуальному сенсі ця течія містила такі тези:

- рушійною силою в антагоністичних формаціях є класова боротьба;
- за капіталізму вирішальну роль відіграє пролетаріат, котрий виконує месіанську роль;
- пролетаріат має здійснити свою диктатуру;
- пролетарська місія полягає в зламі буржуазної державної машини, через здійснення революції та побудову комунізму;
- для перемоги пролетаріату потрібна своя політична партія;
- пролетарська партія очолить що боротьбу лише за умов рішучої ідеологічної боротьби і непримиренності як щодо відвертих супротивників, так і щодо колишніх однодумців.

Близькою за методами є політична доктрина націонал-соціалізму (А.Гітлер, А.Розенберг) і фашизму (Д.Джентіле, А.Рокко, Б.Муссоліні). Спільні риси цих доктрин такі: встановлення однопартійної системи, одновладдя однієї партії, будівництво тоталітарної держави (політична диктатура, зрощення партапарату з держанпаратом, примусова регламентована праця; безальтернативність прийняття політичних рішень); уніфікація всього громадського життя, єдність усіх громадських об'єднань; авторитарний спосіб мислення, панування ідеології, ідеологізація всього суспільного життя, крайня його політизація тощо.

Модерн є цивілізаційно-культурною парадигмою, яка існує в опозиції до парадигми класики і будує свої визначення як антитези по відношенню до визначень класичної культури. Цей період співпадає з епохою індустріального суспільства – приблизно з другої половини XIX ст. і майже до середини XX ст. Це період поширення, а потім руйнації тоталітарних систем; інтенсивного розвитку індустріального сектору економіки і транспортної інфраструктури, яка входить у свою завершальну фазу, коли виробництво товарів і послуг починають переважати над виробництвом засобів виробництва, коли потреби в раціоналізації системи управління приводять до підвищення ролі бюрократизму і діяльності соціальних інститутів і т.д. Процес секуляризації культури досягає свого логічного завершення, коли соціально-політичне мислення в усіх ситуаціях

відповідального вибору і спирається не на релігійні уявлення, а в першу чергу на раціональні свідчення розумного характеру.

Із середини XX ст. і до наших днів розвиваються ознаки переростання модерну в іншу модифікацію соціальних парадигм, яку називають постмодерном. Це епоха постіндустріального, інформаційного суспільства, епохи посттоталітарних цивілізацій, епоха глобалізації усіх сфер суспільного життя.

Цей період характеризується розмаїттям політичних концепцій, серед яких можна виокремити неопозитивізм, неолібералізм, тоталітаризм і соціал-демократію.

Розвиток науково-технічного прогресу, політичні та соціально-економічні катаклізми призвели до кризи позитивізму. З початку 20-х років XX ст. формується неопозитивізм. Його теоретико-методологічними засадами стали науково-суспільний скептицизм, математична логіка, „структуралістське” розуміння мови, розвиток емпіричної соціології, що все разом дало першу форму неопозитивізму – логічний позитивізм. З початку 40-х років розвивається нова форма неопозитивізму – філософія аналізу, такі принципи, як сцієнтизм, біхевіоризм, верифікація, кількісний об'єктивізм.

Попри те, що процес нагромадження та передавання політичних знань від покоління до покоління дослідників триває кілька тисячоліть, процес формування та становлення власне політології як науки і навчальної дисципліни охоплює період з кінця XIX до середини XX ст. Він має свою специфіку, свої особливості, а тому потребує окремого дослідження і пояснення.

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1993.
2. Бебих В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – К., 2001.
3. Кирилук Ф.М. Історія політології. – К., 2002.
4. Бачинин В.А. Сандулов Ю.А. История западной социологии. – СПб., 2002.
5. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1997.
6. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. – М., 1995.